

مدل علی عمل کردن به باورهای دینی با رفتارهای مدنی - تحصیلی: نقش میانجیگری اخلاق تحصیلی

سعیده سبزیان^۱

هوشنگ گراوند^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۰۱

چکیده

در پژوهش حاضر، مدل علی عمل کردن به باورهای دینی و رفتارهای مدنی - تحصیلی با توجه به نقش میانجیگری اخلاق تحصیلی بررسی شده است. روش تحقیق، توصیفی از نوع همبستگی و جامعه آماری پژوهش، مشتمل بر کلیه دانش آموزان دختر مقطع متوسطه دوم در شهر خرم آباد به تعداد ۹۹۸۱ نفر بوده است که از میان آن‌ها ۲۴۰ نفر براساس روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای نسبی انتخاب شده‌اند. برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسشنامه‌های اخلاق تحصیلی حسینی‌نژاد، ثناگو، کلاتری، جویباری و سعیدی (۱۳۹۴)، رفتارهای مدنی - تحصیلی گل‌پرور (۱۳۸۹) و عمل کردن به باورهای دینی گلزاری (۱۳۸۰) استفاده کرده‌ایم. تحلیل داده‌ها به روش آماری مدل معادلات ساختاری و با استفاده از نرم‌افزارهای آماری SPSS-22 و AMOS-24 انجام شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد عمل کردن به باورهای دینی بر رفتارهای مدنی - تحصیلی، مستقیماً اثر می‌گذارد و به‌واسطه اخلاق تحصیلی بر رفتارهای مدنی - تحصیلی به‌صورت غیرمستقیم مؤثر است؛ به‌علاوه، اخلاق تحصیلی بر رفتارهای مدنی - تحصیلی اثر مستقیم دارد. برای دستیابی به مصادیق خاص اخلاق در محیط‌های آموزشی باید به باورهای دینی عمل کنیم. این عملکرد می‌تواند دستورهای اخلاقی را در موردی خاص با حدود مشخص و شرایط و لوازمش تبیین کند.

واژگان کلیدی: اخلاق تحصیلی، باورهای دینی، رفتارهای مدنی - تحصیلی، دانش آموزان دختر.

۱. استادیار گروه مشاوره، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه حضرت معصومه (س)، قم، ایران (نویسنده مسئول).

s.sabzian@hmu.ac.ir

garavand.h@lu.ac.ir

۲. استادیار گروه روان‌شناسی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران.

بیان مسئله

رفتارهای مدنی سازمانی^۱ به عنوان گروهی از رفتارهای داوطلبانه و اختیاری تعریف می‌شوند که فرد برای کمک کردن به سازمان و همکاران خود به منظور بهبود اثربخشی درگیر آنها می‌شود (Khaola, Musiiwa and Rambe, 2022). اگرچه درباره رفتارهای مدنی سازمانی معمولاً در محیط‌های کاری سنتی تحقیق شده است، این گونه رفتارها در محیط‌های آموزشی تازه ظهور یافته‌اند (Cummings, Poropat, Loxton and Sheeran, 2017)؛ بنابراین، یکی از اقسام رفتارهای تحصیلی مناسب، رفتارهای مدنی- تحصیلی^۲ است که به رفتارهایی اطلاق می‌شود که ماهیت ارادی و اختیاری، و جنبه غیررسمی دارند و به واسطه تعامل جویی اجتماعی انسان همراه با انگیزه‌های نوع دوستی، یاری‌رسانی، مشارکت فراتر از نقش‌های رسمی، و مشارکت در اجرای قوانین و مقررات آموزشی اجرا می‌شوند (Goren and Yemini, 2017). خالد، رحمان، مدار و اسماعیل^۳ (2013) معتقدند با توجه به اهمیت رفتارهای مدنی- تحصیلی در افزایش دادن رفتارهای تیمی، فردی و سازمانی، جست‌وجوی مداوم راه‌های بهبود رفتارهای مدنی به منظور رویارویی فراگیران با آینده کاری‌شان اهمیت بسیار دارد.

درواقع، رفتارهای مدنی که طی چند دهه متوالی، محور پژوهش و نظریه‌پردازی در عرصه‌های مختلف بوده‌اند، در مفهومی گسترده، صرف‌نظر از زمینه یا محیطی که در آن مطالعه می‌شوند، مجموعه رفتارهایی هستند که طی آنها فرد به انجام دادن کارهایی فراتر از نقش‌های رسمی خود اقدام می‌کند و از این طریق، بستری مناسب را برای مطلوب شدن فضای اجتماعی فراهم می‌آورد. از نمونه‌های بارز چنین رفتارهایی موارد ذیل را می‌توان نام برد: یاری‌رسانی، نوع دوستی، جوانمردی، فضایل شهروندی، وظیفه‌شناسی، مشارکت فراتر از نقش‌های رسمی، و ادب و احترام (گل‌پرور، ۱۳۸۹، ص. ۲۶).

صرف‌نظر از محیط و موقعیتی که در آن، ادراکات و رفتارهای افراد مطالعه می‌شوند، اخلاق همواره در زمره پیش‌بینی‌کننده‌های تمایل افراد به درگیر شدن در رفتارهای مدنی قرار دارد (گل‌پرور، ۱۳۸۹، ص. ۲۶). امروزه، گرایش روزافزون به مرتبط کردن مشکلات اجتماعی با

-
1. Organisational Citizenship Behaviours
 2. Educational Citizenship Behaviours
 3. Khalid, Rahman, Madar and Ismail

آموزش‌دهی اخلاق و ارزش‌های اجتماعی و دینی در محیط‌های آموزشی وجود دارد. بسیاری از رفتارهای انسان در اصول و ارزش‌های اخلاقی ریشه دارند و از آن‌ها اثر می‌پذیرند. افراد برخوردار از هوش اخلاقی، همواره کارهایشان را با اصول اخلاقی پیوند می‌زنند و این کار، موجب افزایش یافتن تعهد، یاری‌رسانی، نوع‌دوستی، جوانمردی، فضایل شهروندی، وظیفه‌شناسی و مشارکت فراتر از نقش‌های رسمی در آنان می‌شود (Flite and Harman, 2013).

براساس آنچه گفتیم، یکی از مهم‌ترین پیشایندهایی که تاکنون برای درگیر شدن افراد در رفتارهای مدنی از آن‌ها یاد شده، اخلاق است (Van Dick, Van Knippenberg, Kerschreiter, Hertel and Wieseke, 2008; Baker, Hunt and Andrews, 2006).

اخلاق، دانشی است که الگوهای رفتار ارتباطی افراد و سازمان‌ها در قبال خویش و دیگران را تنظیم می‌کند؛ به دیگر سخن می‌توان آن را دانشی نظام‌مند دانست که به الگوهای رفتار ارتباطی درون‌شخصی، بین‌شخصی و برون‌شخصی بر مبنای اراده و عقل می‌پردازد و مبتنی بر رعایت حقوق دو طرف ارتباط است. بی‌تردید، اخلاق و ارزش‌های اخلاقی، نقشی مهم در جهت‌دهی رفتار شخص ایفا می‌کنند. یکی از عرصه‌هایی که در آن، معیارها و ارزش‌های اخلاقی، نقشی انکارناپذیر در تصمیم‌گیری‌ها و رفتارهای نهایی افراد دارند، تحصیل دانش است (حسینی‌نژاد، ثناگو، کلانتری، جویباری و سعیدی، ۱۳۹۴).

براساس نظریات و پژوهش‌های صورت‌گرفته، اخلاق تحصیلی^۱ به‌شکلی کاملاً اختصاصی، پایبندی به ارزش‌هایی همچون پرهیز از فریبکاری، تکیه بر تلاش شخصی برای کسب دستاوردهای تحصیلی، صداقت‌داشتن، درست‌کاری، و پیروی از آموزه‌های انسانی و اخلاقی برای کسب دانش را شامل می‌شود (Smith, Langenbacher, Kudlac and Fera, 2013). در واقع، اخلاق تحصیلی عبارت است از اصول اخلاقی‌ای که توسط آن‌ها فرد ارزش‌هایی مانند اجتناب از تقلب، سرقت ادبی، پایبندی به استانداردهای اخلاقی، صداقت، و دقت در پژوهش و نشر را در امور تحصیلی و علمی، سرلوحه کارهای خود قرار می‌دهد (Ramsden, 2012). گل‌پرور در پژوهش خویش (۱۳۸۹) نتیجه گرفته است میان اخلاق تحصیلی و پایبندی به قواعد (یکی از زیرمقیاس‌های رفتارهای مدنی - تحصیلی)، رابطه‌ای معنادار وجود دارد. تحلیل رگرسیون واسطه‌ای

نیز نشان می‌دهد بخشی از اثرات بی‌عدالتی آموزشی بر پابندی به قواعد از طریق اخلاق تحصیلی به صورت غیرمستقیم اعمال می‌شود.

پیچیدگی موضوع اخلاق تحصیلی و تأثیر آن بر متغیرهای آموزشی‌ای همچون مفهوم رفتارهای مدنی - تحصیلی، باعث مطرح شدن سؤال‌هایی اساسی دربارهٔ پیشایندهای مرتبط با اخلاق تحصیلی به عنوان متغیری اثرگذار بر رفتارهای مدنی - تحصیلی شده و از جمله متغیرهای پیشایندهی اخلاق تحصیلی در پژوهش‌های گذشته، عمل کردن به باورهای دینی است (طاهریان و بهرامی، ۱۳۹۹؛ شهبازی، ۱۳۹۴؛ شعاع کاظمی و میرمحمدحسین اوشانی، ۱۳۹۴). طاهریان و بهرامی در پژوهشی (۱۳۹۹) نشان داده‌اند آموزه‌های دینی در تربیت اعتقادی، اخلاقی و احکامی دانش‌آموزان، نقشی مؤثر دارند و دارای قدرت پیش‌بینی‌کنندگی هستند. شهبازی نیز در پژوهش خود (۱۳۹۴) نشان داده است از دیدگاه دانشجویان، بین نوع نگرش آنان به دین و مناسک دینی با رعایت و جاهت دینی و حجاب اسلامی، رفتار مؤدبانه و توأم با احترام، پرهیز از فحاشی و رفتارهای غیرمؤدبانه، احساس مسئولیت در قبال دیگران، و رعایت شئون اخلاقی و فرهنگی، ارتباط وجود دارد. شعاع کاظمی و میرمحمدحسین اوشانی در پژوهش خود (۱۳۹۴) نشان داده‌اند بین دینداری والدین و رشد اخلاقی کودکان، رابطه‌ای معنادار برقرار است.

عمل کردن به باورهای دینی علاوه بر جایگاهی که در مباحث دینی و اخلاقی به خود اختصاص می‌دهد، در مباحث روان‌شناختی و مسائل تحصیلی (رفتارهای مدنی - تحصیلی) فراگیران نیز جایگاهی ویژه دارد. شخصیت‌های مقدس، الگوهای شایسته برای نوع دوستی و رفتارهای نیکوکارانه هستند (James, 1985)؛ همچنین در مذهب، پاداش‌ها و تنبیه‌های خاصی تعیین شده است تا استانداردهای اخلاقی - اجتماعی به صورت یکپارچه درآیند (Skinner, 2014). از دیدگاه اجتماعی، زیستی و تحولی، مذهب باعث می‌شود نوع دوستی محدود به خویشاوندی طبیعی به سوی نوع دوستی فرهنگی حرکت کند که خود باعث گسترش یافتن خویشاوندی فرهنگی می‌شود (Batson, 1983).

دینداری، نظام عملی‌ای مبتنی بر اعتقادات است که در ابعاد فردی و اجتماعی از جانب پروردگار برای هدایت انسان‌ها در مسیر رشد و کمال الهی ارسال شده است و عقاید، باورها، نگرش‌ها و رفتارهایی را شامل می‌شود که با هم پیوند دارند و سبب ایجاد احساس جامعیت در فرد می‌شوند (نیکویی و سیف، ۱۳۸۴). در دین اسلام، روابط انسانی، فراتر از عدالت تعریف می‌شوند؛ بدان معنا که عدالت در حوزهٔ روابط انسانی، کف روابط را تشکیل می‌دهد؛ نه سقف آن را؛ زیرا سطح عالی

روابط در قالب احساس تعریف می‌شود و نیکوکاری، ابعاد و اشکال گوناگون همچون عفو، گذشت، بخشش، مهر، عطوفت، نیکی، انفاق، اطعام، ایثار و از خودگذشتگی را دربر می‌گیرد؛ بنابراین، قلمرو روابط در میان امت و مؤمنان، از دایره عقل، فراتر می‌رود و به احساسات و عواطف نیز می‌رسد. در نتیجه چنین نگرشی به روابط انسانی، مؤمنان از مرتبه حب ذات ظاهری می‌گذرند و در اوجی دیگر به خود و دیگران می‌نگرند. از این فراز رفیع، هر چند زندگی دنیوی ارزشمند است و انسان نباید خود را به هلاکت بیندازد، ایثار کردن زندگی دنیوی برای رسیدن به مقامات انسانی عالی‌تر، آسان است (همتی، ۱۳۸۹ به نقل از مردانی و ولدانی، ۱۳۹۴).

بر اساس تصریح اهل لغت، عمل عبارت است از فعل و خدمتی که با قصد و اراده انجام داده می‌شود (راغب اصفهانی، ۱۳۹۲)؛ همچنین عمل کردن به گزاره‌های تجویزی و احکام دینی، عنصر سوم دین بعد از شناخت و ایمان است؛ بدان معنا که فرد آنچه را از باورهای دینی می‌داند و به آن ایمان دارد، در مرحله عمل نیز آشکار کند (احسانی، ۱۳۸۸). شاه‌نظری در پژوهش خود (۱۳۸۵)، عمل کردن به باورهای دینی را عبارت از به‌کارگیری دستورهای دین در حوزه‌های سه‌گانه اعتقادات، عبادات و اخلاقیات دانسته است. منظور از اعتقادات، بخشی از شناخت‌ها و دانش دینی است که باورداشتن به آن‌ها ضرورت دارد؛ مثل ایمان‌داشتن به وجود خدا، یگانگی او، عدل، حکمت، رحمت و دیگر صفات الهی. منظور از عبادات، به‌جای آوردن شعائر دینی همچون نماز، روزه، دعا، ذکر و تلاوت قرآن است. اخلاقیات نیز آن بخش از تعالیم اسلام هستند که صفات و رفتارهای پسندیده و ناپسند را مشخص می‌کنند (داوودی، ۱۳۸۵). در واقع، باورهای دینی، اعتقاداتی هستند که از دین برآمده‌اند (چراغی کوتیانی و بیاری، ۱۳۹۸). عمل کردن به باورهای دینی، ناظر به اعمال، مناسک و رفتارهایی است که خاص یک دین یا مذهب‌اند؛ مثلاً در اسلام، نماز خواندن، روزه گرفتن، و پرداختن خمس و زکات از جمله اعمال دینی هستند. عمل کردن به باورهای دینی، مقوله‌ای جدا از اعتقادات دینی است؛ بدان معنا که فرد می‌تواند به اصولی معتقد باشد؛ ولی به هر دلیلی اعمال مربوط به آن اعتقاد را انجام ندهد. چنین فردی به باورهای دینی خود عمل نمی‌کند (صبورنژاد، ۱۳۹۷).

کوتچر، براگر، رودریگوئز- سردنیک و ماسکو^۱ (2010) در پژوهشی نتیجه گرفته‌اند اعتقادات مذهبی و سلامت معنوی نه تنها باعث بهبود یافتن نگرش‌های کاری می‌شوند؛ بلکه با رفتارهایی مانند

رفتارهای مدنی ارتباط مثبت دارند؛ همچنین مطالعه خالید، رحمان، مدار و اسماعیل (2013) نشان می‌دهد به‌طور کلی، احتمال درگیر شدن افراد دارای وابستگی مذهبی زیاد در رفتارهای مدنی، بیشتر است. به اعتقاد بوریس و ناوارا^۱ (2002)، افرادی که بیشتر دعا و عبادت می‌کنند، بیشتر می‌توانند حضور خدا را در زندگی‌شان حس کنند. در واقع، جهت‌گیری مذهبی درونی به‌عنوان نوعی سازوکار کنترل اجتماعی عمل می‌کند و معمولاً چنین افرادی برخلاف دیگران، صرفاً برای کسب منفعت شخصی، کاری را انجام نمی‌دهند؛ بلکه در روابط خود، نگرشی دوستانه‌تر دارند؛ مثلاً احتمال بیشتری وجود دارد که این افراد در صورت پیش‌آمدن مشکلات مالی برای دوستانشان به آنان کمک کنند و بدین ترتیب می‌توان گفت بین مذهب درونی با انسان‌دوستی داوطلبانه، ارتباط مثبت وجود دارد. در پژوهشی دیگر، مورگان^۲ (1983) گفته است افراد دیندار در مقایسه با افرادی که دیندار نیستند، دوستانه‌تر به نظر می‌رسند و بیشتر به همکاری کردن با دیگران تمایل دارند. مردانی ولندانی در پژوهشی (۱۳۹۴) نشان داده است نوع دوستی با دینداری و جهت‌گیری مذهبی درونی، رابطه مثبت و با جهت‌گیری مذهبی بیرونی، رابطه منفی دارد. از میان خرده‌مقیاس‌های دینداری، باورهای دینی و التزام به وظایف دینی با نوع دوستی، رابطه مثبت دارند و بنابراین، در پی افزایش یافتن دینداری افراد، این احتمال که آنان رفتارهای نوع دوستانه داشته باشند، بیشتر می‌شود؛ علاوه بر آن، در پی افزایش یافتن حس نوع دوستی در فرد، این احتمال که وی جهت‌گیری مذهبی درونی داشته باشد، بیشتر خواهد شد. رضایی، سبزواری و گروسی در پژوهشی (۱۳۹۴) نتیجه گرفته‌اند بین سلامت معنوی و رفتارهای مدنی - تحصیلی دانشجویان، رابطه‌ای مثبت و معنادار برقرار است.

آگوست کنت^۳ دین را سنگ‌بنای سامان اجتماعی دانسته و گفته است انسان به مذهب نیاز دائمی دارد؛ زیرا همواره خواهان دوست داشتن موجودی برتر از خود است. از نظر کنت، دین، زمینه‌ساز گسستن اختلافات فردی برای غلبه بر تمایلات فردگرایانه انسان‌ها، عامل ایجاد نوع دوستی، عامل اساسی مشروعیت‌بخشی و ایجاد ثبات در حکومت، و تنظیم‌کننده رابطه فرماندهی و فرمان‌بری در هر قدرت اجتماعی‌ای محسوب می‌شود (موحد و کایدان، ۱۳۸۶، ص. ۱۶۴). برپایه این نظریه، با توجه به جایگاه مهم دین در جامعه نتیجه می‌گیریم دین در افزایش دادن رفتارهایی نظیر پایبندی به قواعد،

-
1. Burris and Navara
 2. Morgan
 3. Auquste Conte

یاری‌رسانی و مشارکت اجتماعی، و روابط صمیمانه، نقشی مؤثر دارد. از سوی دیگر، دین از طریق برقرارکردن نظم اخلاقی، فراهم کردن فرصت‌هایی برای کسب شایستگی‌های فراگرفته‌شده و تدوین قوانین اجتماعی، نقشی مهم در پیشگیری از مشکلات اجتماعی و اخلاقی ایفا می‌کند (Yonker, Schnabelrauch and DeHaan, 2012). با توجه به اهمیت عمل کردن به باورهای دینی و اصول اخلاقی که تأثیر آن‌ها به شکل‌های گوناگون در زندگی انسان‌ها قابل مشاهده است و نیز اهمیت رفتارهای مدنی- تحصیلی در میان دانش‌آموزان که به‌عنوان عامل تسهیل‌کننده روابط اجتماعی، موجبات ایجاد فرصت‌های مختلف آموزشی و... را برای دانش‌آموزان فراهم می‌کند، در این پژوهش، درصدد پاسخ‌گویی به این سؤال هستیم که آیا بین عمل کردن به باورهای دینی و رفتارهای مدنی- تحصیلی با میانجیگری اخلاق تحصیلی، رابطه‌ای معنادار وجود دارد یا خیر.

روش پژوهش

این پژوهش از نوع همبستگی است و در آن، روابط متغیرهای موردنظر را با استفاده از روش مدل‌یابی معادلات ساختاری بررسی و تحلیل کرده‌ایم. جامعه آماری پژوهش، دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه دوم در شهر خرم‌آباد (۹۹۸۱ نفر) را شامل می‌شود که در سال تحصیلی ۱۳۹۵-۱۳۹۶ مشغول به تحصیل بوده‌اند. برای انتخاب گروه نمونه، از ملاک کلاین^۱ (2015) مبنی بر انتخاب تعداد شرکت‌کنندگان در پژوهش براساس ده تا بیست برابر تعداد پارامترهای مدل استفاده کردیم و بنابراین، ۲۴۰ نفر را به‌عنوان نمونه آماری پژوهش در نظر گرفتیم (برای جلوگیری از ریزش حجم نمونه‌ها ۲۶۰ پرسشنامه را بین دانش‌آموزان توزیع کردیم). نمونه‌گیری به‌شیوه تصادفی طبقه‌ای متناسب با حجم برحسب ناحیه (۱۲۷ نفر در ناحیه یک و ۱۱۳ نفر در ناحیه دو) و پایه تحصیلی (پایه دهم: ۷۹ نفر، پایه یازدهم: ۸۵ نفر و پایه دوازدهم: ۷۶ نفر) صورت گرفت و ابزارهای پژوهش درخصوص نمونه‌ها اجرا شد. برای جمع‌آوری اطلاعات پژوهش، بعد از دریافت مجوز از دانشگاه لرستان، ابتدا به اداره کل آموزش و پرورش استان لرستان مراجعه و از نواحی دوگانه آموزش و پرورش، هشت مدرسه را به‌صورت تصادفی انتخاب کردیم؛ به این ترتیب که ابتدا فهرست مدارس دخترانه متوسطه دوم ناحیه یک و دو را تهیه و سپس از میان آن‌ها هشت مدرسه را به‌صورت تصادفی (چهار مدرسه از ناحیه یک و چهار مدرسه از ناحیه دو) انتخاب کردیم؛ آن‌گاه از هر مدرسه، یک کلاس از پایه دهم، یک کلاس از پایه یازدهم و یک کلاس از پایه دوازدهم (در مجموع، ۲۴ کلاس) را به‌شکل تصادفی

انتخاب کردیم و تقریباً نیمی از دانش‌آموزان (در مجموع، ۲۴۰ دانش‌آموز) به پرسشنامه‌ها به صورت فردی پاسخ دادند. برای پیشگیری از افت نمونه، حجم نمونه‌ها را ده درصد بیشتر در نظر گرفتیم. رضایت آگاهانه در پاسخ‌گویی به گویه‌ها از ملاک‌های ورود به پژوهش بوده و ناقص بودن پاسخنامه و انصراف از پاسخ‌گویی به سؤالات هنگام انجام‌دادن پژوهش از ملاک‌های خروج از پژوهش بوده است. در این پژوهش، برخی اصول اخلاقی رعایت شده‌اند؛ مثلاً به شرکت‌کنندگان اطمینان داده شد اطلاعاتشان محرمانه خواهد بود و به صورت گروهی تحلیل خواهد شد؛ همچنین قبل از پاسخ‌گویی به سؤالات، شرکت‌کنندگان رضایت آگاهانه داشتند و چنانچه افرادی مایل بودند نتیجه ارزیابی پاسخنامه‌های خود را ببینند، نتیجه این ارزیابی در اختیارشان قرار گرفت؛ علاوه بر آن، پژوهشگران برای پاسخ‌گویی به سؤالات احتمالی در دسترس شرکت‌کنندگان بودند. برای جمع‌آوری داده‌ها از ابزارهای زیر استفاده کرده‌ایم:

الف) پرسشنامه عمل‌کردن به باورهای دینی گلزاری (۱۳۸۰): در این پرسشنامه ۲۵ سؤالی، عمل‌کردن به باورهای اسلامی (نه اعتقاد و نگرش) اندازه‌گیری می‌شود و مواد آزمون در چهار حوزه بدین شرح طراحی شده‌اند: عمل‌کردن به واجبات، عمل‌کردن به مستحبات، فعالیت‌های مذهبی (عضویت در گروه‌های مذهبی و...)، و در نظر گرفتن مذهب در تصمیم‌گیری‌ها و انتخاب‌های خود. سؤالات آزمون بر اساس رفتاری‌های دینی رایج در میان جوانان متدین به اسلام طراحی شده‌اند و برای پاسخ‌گویی به هر سؤال، پنج گزینه وجود دارد که از صفر تا چهار نمره‌گذاری می‌شود. برای تک‌تک سؤالات کمترین نمره، صفر و بیشترین نمره کل، صد است. این آزمون، پایایی مناسبی دارد. در پژوهش جعفری، حاجلو و محمدزاده (۱۳۹۳) نیز میزان آلفای کرونباخ این آزمون، ۰/۸۹ محاسبه شده است؛ همچنین روایی این آزمون را دو نفر از استادان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه یزد بررسی کردند و روایی آن را مطلوب گزارش دادند (جاچی‌زاده میمندی و برغمندی، ۱۳۸۹). در پژوهش حاضر نیز نتایج ضریب آلفای کرونباخ برای کل پرسشنامه به میزان ۰/۹۴ و برای خرده‌مؤلفه‌های عمل‌کردن به واجبات به میزان ۰/۷۹، عمل‌کردن به مستحبات به میزان ۰/۸۵، فعالیت‌های مذهبی (عضویت در گروه‌های مذهبی و...) به میزان ۰/۸۸، و در نظر گرفتن مذهب در تصمیم‌گیری‌ها و انتخاب‌های خود به میزان ۰/۸۲ به دست آمد و نتایج، حاکی از پایایی مناسب ابزار پژوهش بود.

ب) پرسشنامه اخلاق تحصیلی حسینی نژاد، ثناگو، کلانتری، جویباری و سعیدی (۱۳۹۴): این پرسشنامه دارای ۲۷ گویه است و چهار مؤلفه بدین شرح دارد: احترام گزاردن به شأن استاد، حفظ شأن کلاس، احترام گزاردن به شأن همکلاسی‌ها و حفظ کردن آن، و در پی کسب دانش بودن. سؤال‌های این پرسشنامه به صورت طیف لیکرت پنج‌درجه‌ای (از کاملاً مخالفم = ۱ تا کاملاً موافقم = ۵) تنظیم شده‌اند. احترام گزاردن به شأن استاد در محیط آموزشی، دارای هفت شاخص (گویه‌های ۱ تا ۷)، حفظ شأن کلاس درس، شامل هفت شاخص (گویه‌های ۸ تا ۱۴)، احترام گزاردن به شأن همکلاسی‌ها و حفظ کردن آن دارای ۱۵ تا ۲۳) و یادگیری اخلاق‌مدار، شامل چهار شاخص (گویه‌های ۲۴ تا ۲۷) است. طراحان این پرسشنامه برای احراز روایی آن از روایی محتوایی و روایی سازه (تحلیل عاملی تأییدی) و به منظور احراز پایایی آن از ضریب همسانی درونی (آلفای کرونباخ) استفاده کرده‌اند و نتایج روایی و پایایی پرسشنامه، رضایت‌بخش بوده است. از آنجا که این پرسشنامه در سال ۱۳۹۴ طراحی و از آن در پژوهش‌هایی معدود استفاده شده است، در پژوهش حاضر برای احراز روایی پرسشنامه، از روایی سازه به شیوه تحلیل عاملی تأییدی استفاده کرده‌ایم که در آن، شاخص‌های تحلیل عاملی تأییدی، نشان‌دهنده برازش ساختاری عاملی موردنظر با داده‌های جمع‌آوری شده هستند ($RMSEA=0/096$ ، $GFI=0/87$ ، $AGFI=0/82$ ، $CFI=0/90$ ، $NFI=0/93$ ، $DF=315$ و $X^2=1002/65$)؛ همچنین ضریب آلفای کرونباخ برای کل پرسشنامه به میزان ۰/۷۷ و برای مؤلفه‌های احترام گزاردن به شأن استاد به میزان ۰/۶۸، حفظ شأن کلاس درس به میزان ۰/۶۲، احترام گزاردن به شأن همکلاسی‌ها و حفظ کردن آن به میزان ۰/۶۵ و یادگیری اخلاق‌مدار به میزان ۰/۶۱ به دست آمد و نتایج، حاکی از پایایی مناسب ابزار پژوهش بود.

ج) پرسشنامه رفتارهای مدنی - تحصیلی گل‌پرور (۱۳۸۹): این پرسشنامه دارای ۲۱ سؤال و سه زیرمقیاس پایبندی به قواعد (۴، ۷، ۱۲، ۱۴، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹)، یاری‌رسانی و مشارکت اجتماعی (۱، ۲، ۵، ۸، ۹، ۱۱، ۱۳، ۱۵، ۲۰، ۲۱)، و روابط صمیمانه (۳، ۶، ۱۰) است. سؤال‌های این پرسشنامه به صورت طیف لیکرت پنج‌درجه‌ای (از کاملاً مخالفم = ۱ تا کاملاً موافقم = ۵) طراحی شده‌اند و سؤال‌های ۹ و ۱۱ به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. در پرسشنامه موردبحث، حداکثر نمره ۱۰۵ و حداقل نمره ۲۱ است. این پرسشنامه بر مبنای پیشینه پژوهش‌های مرتبط با رفتارهای مدنی - سازمانی در محیط‌های کاری (Organ, 1988; Niehoff and Moorman, 1993) طراحی و اعتباریابی شده است و محتوای زیرمقیاس‌های آن، رفتارهای فراتقشی‌ای را

شامل می‌شود که از وظایف و رفتارهای الزامی دانشجویان به‌شمار نمی‌آیند. در پژوهش گل‌پرور (۱۳۸۹)، آلفای کرونباخ سه زیرمقیاس این پرسشنامه به ترتیب ۰/۶۹، ۰/۶۳ و ۰/۶۸ به دست آمد؛ همچنین در پژوهش حاضر، نتایج ضریب آلفای کرونباخ برای کل پرسشنامه به میزان ۰/۸۰ و برای خرده‌مؤلفه‌های پایبندی به قواعد به میزان ۰/۷۹، یاری‌رسانی و مشارکت اجتماعی به میزان ۰/۶۸ و روابط صمیمانه به میزان ۰/۶۴ به دست آمد.

در پژوهش پیش‌روی، برای تحلیل آماری داده‌ها از شاخص‌ها و روش‌های تحلیل توصیفی-استنباطی استفاده کرده‌ایم. برای به دست آوردن شاخص‌های توصیفی و بررسی همبستگی دویه‌دوی متغیرهای پژوهش از روش همبستگی پیرسون با نرم‌افزار بسته آماری برای علوم اجتماعی^۱ ۲۲-SPSS و برای بررسی برازندگی مدل از روش مدل‌سازی معادلات ساختاری با نرم‌افزار آموس^۲ ۲۴-AMOS استفاده کرده‌ایم؛ همچنین بررسی روابط غیرمستقیم مسیرها را با استفاده از روش بوت استرپ^۳ انجام داده‌ایم.

یافته‌ها

در این بخش، بحث را ذیل این عنوان‌ها پی می‌گیریم:

۱. توصیف جمعیت‌شناختی

متغیرهای موردنظر در این پژوهش، مشتمل بر رفتارهای مدنی-تحصیلی به‌عنوان متغیر درون‌زاد، اخلاق تحصیلی به‌عنوان متغیر واسطه‌ای و عمل کردن به باورهای دینی به‌عنوان متغیر برون‌زاد هستند. در جدول ۱، ویژگی‌های جمعیت‌شناختی این متغیرها را مشاهده می‌کنیم:

جدول ۱. توزیع فراوانی شرکت‌کنندگان بر حسب پایه تحصیلی

پایه تحصیلی	پایه اول	پایه دوم	پایه چهارم	جمع
تعداد	۷۹	۸۵	۷۶	۲۴۰
درصد	۳۲/۹	۳۵/۴	۳۱/۷	۱۰۰

1. Statistics Package for the Social Sciences
2. Analysis of Moment Structures
3. Bootstrap

همان‌گونه که در این جدول می‌بینیم، ۷۹ نفر (۳۲/۹ درصد) از مشارکت‌کنندگان در این پژوهش، دانش‌آموزان پایه اول، ۸۵ نفر (۳۵/۴ درصد) از آنان دانش‌آموزان پایه دوم و ۷۶ نفر (۳۱/۷ درصد) از آن‌ها دانش‌آموزان پایه چهارم (پیش‌دانشگاهی) بوده‌اند.

۲. توصیف و همبستگی شاخص‌ها

در جدول ۲، آماره‌های توصیفی، ماتریس همبستگی صفرمرتب و ضریب‌های آلفای کرونباخ به‌دست داده شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهند بین کل مقیاس عمل کردن به باورهای دینی با رفتارهای مدنی- تحصیلی، رابطه مثبت و معنادار وجود دارد ($p < 0/01$)، بین کل مقیاس عمل کردن به باورهای دینی با اخلاق تحصیلی، رابطه مثبت و معنادار برقرار است ($p < 0/05$) و بین کل مقیاس اخلاق تحصیلی با رفتارهای مدنی- تحصیلی هم رابطه مثبت و معنادار دیده می‌شود ($p < 0/01$). برای آزمودن مدل فرضی، پیش‌فرض‌های آماری را بررسی کردیم و نتیجه گرفتیم همه متغیرهای پژوهش، دارای قدر مطلق ضریب کجی کوچک‌تر از ۳ و قدر مطلق ضریب کشیدگی کوچک‌تر از ۱۰ بودند؛ بنابراین، براساس نظر کلاین (2015)، تخطی از نرمال بودن داده‌ها قابل مشاهده نبود. برای تعیین میزان همپوشی متغیرهای برون‌زا، دو شاخص آماره تحمل^۱ و عامل تورم واریانس^۲ محاسبه شد و کلیه این ضریب‌ها در سطح قابل قبول بودند؛ به طوری که شاخص تحمل برای تمام متغیرهای پیش‌بین، کوچک‌تر از ۰/۸۲ بود و شاخص تورم واریانس کوچک‌تر از ۱/۳۴ به‌دست آمد. اگر شاخص تحمل، کوچک‌تر از یک و شاخص تورم، کوچک‌تر از ده باشد، می‌توان گفت از مفروضه‌های رگرسیون تخطی نشده است. یافته‌ها نشان می‌دهند مدل اولیه از برازندگی لازم برخوردار است. در جدول ۲، شاخص‌های برازندگی این مدل گزارش داده شده‌اند:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

-
1. Tolerance
 2. Variance Inflation Factor (VIF)

جدول ۲. میانگین، انحراف استاندارد، ضریب‌های اعتبار و همبستگی صفر مرتبه بین متغیرهای مورد نظر در پژوهش

متغیرها	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱
۱. عمل کردن به باورهای دینی	۰/۹۴										
۲. عمل کردن به واجبات	**۰/۸۲	۰/۷۹									
۳. عمل کردن به مستحبات	**۰/۳۰	**۰/۳۳	۰/۸۵								
۴. فعالیت‌های مذهبی	**۰/۸۹	**۰/۶۲	**۰/۲۰	۰/۸۸							
۵. نقش مذهب در تصمیم‌گیری‌ها	**۰/۹۶	**۰/۷۰	*۰/۱۳	**۰/۸۳	۰/۸۲						
۶. اخلاق تحصیلی	**۰/۴۲	**۰/۳۲	۰/۰۳	**۰/۳۷	**۰/۴۴	۰/۷۷					
۷. احترام گزاردن به شأن استاد	**۰/۳۲	**۰/۲۶	۰/۰۹	**۰/۲۹	**۰/۳۱	**۰/۷۷	۰/۶۸				
۸. حفظ شأن کلاس درس	**۰/۳۸	**۰/۳۰	۰/۰۸	**۰/۳۲	**۰/۳۹	**۰/۸۱	**۰/۵۱	۰/۶۲			
۹. احترام گزاردن به شأن همکلاسی‌ها و حفظ آن	**۰/۳۹	**۰/۲۶	۰/۰۱	**۰/۳۳	**۰/۴۳	**۰/۸۴	**۰/۵۳	**۰/۵۲	۰/۶۵		
۱۰. یادگیری اخلاق مدار	۰/۰۹	/۱۰	۰/۱۲	۰/۰۸	۰/۱۰	**۰/۵۲	**۰/۲۴	**۰/۲۷	**۰/۳۱	۰/۶۱	
۱۱. رفتارهای مدنی - تحصیلی	**۰/۴۴	**۰/۳۵	۰/۱۱	**۰/۴۱	**۰/۴۱	**۰/۴۸	**۰/۴۱	**۰/۳۹	**۰/۳۸	**۰/۲۵	۰/۸۰
میانگین	۵۹/۸۸	۱۴/۵۳	۱/۹۵	۲/۰۳	۳۱/۳۷	۱۰۳/۶۴	۲۵/۳۵	۲۶/۵۵	۳۷/۱۰	۱۴/۶۳	۷۷/۹
انحراف استاندارد	۱۹/۰۱	۴/۳۶	۱/۹۲	۴/۴۹	۱۱/۲۵	۱۳/۷۵	۴/۱	۵/۲۳	۵/۷۱	۲/۹۹	۱۱/۰۴
کجی	-۰/۴۸	-۰/۴۱	۱/۰۲	-۰/۲۰	-۰/۶۰	-۰/۵۲	-۰/۴۱	-۰/۲۵	-۰/۷۱	-۰/۶۰	-۰/۴۱
کشیدگی	-۰/۱۴	-۰/۴۵	۰/۴۹	۰/۴۲	-۰/۰۸	-۰/۰۲	-۰/۲۴	-۰/۷۰	-۰/۱۳	۰/۲۲	۰/۴۳

*p<۰/۰۵ **p<۰/۰۱

مقادیر روی قطر، ضریب آلفای کرونباخ هستند.

۳. مدل اندازه‌گیری و مدل ساختاری

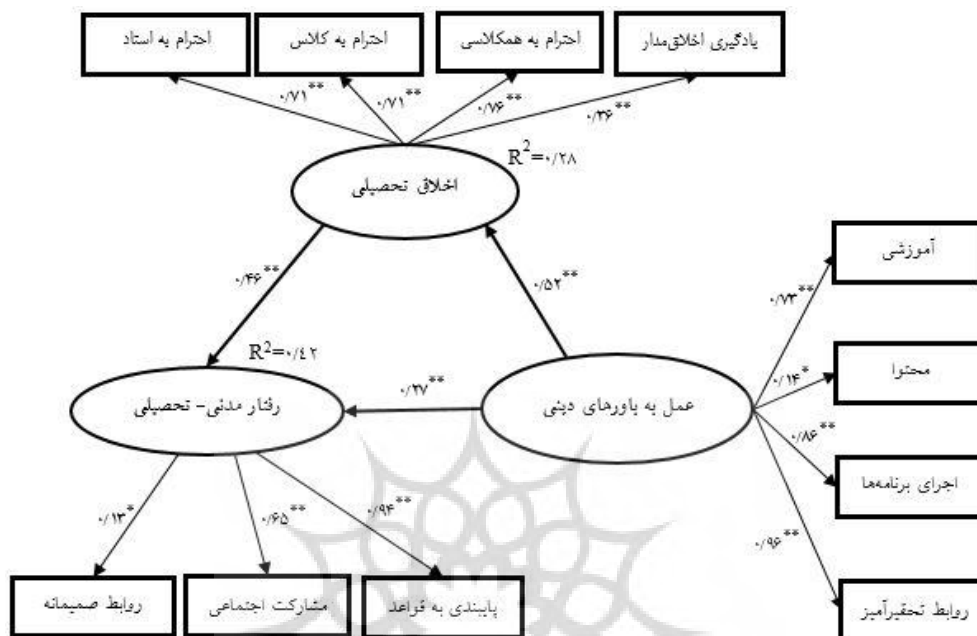
جدول ۳. شاخص‌های برازندگی مدل پژوهش

شاخص	χ^2	Df	P	χ^2/df	RMSEA	GFI	AGFI	CFI	NFI	IFI
اولیه	۱۰۴/۴۲	۴۱	۰/۰۰۱	۲/۵۵	۰/۰۸	۰/۹۲	۰/۸۸	۰/۹۳	۰/۸۹	۰/۹۳
نهایی	۶۲/۶۴	۳۸	۰/۰۰۷	۱/۶۵	۰/۰۵۲	۰/۹۵	۰/۹۲	۰/۹۷	۰/۹۴	۰/۹۷

پس از اجرای مدل معادلات ساختاری، مدل تجربی و قابل استفاده به دست آمد؛ البته این مدل اولیه دارای برازش در برخی شاخص‌ها نبود و از این روی، به کمک شاخص‌های اصلاحی^۱ پیشنهادی، دست‌کاری در آن صورت گرفت؛ به طوری که بین خرده مؤلفه‌های عمل کردن به واجبات و عمل کردن به مستحبات، عمل کردن به مستحبات و فعالیت‌های مذهبی و همچنین روابط صمیمانه و مشارکت اجتماعی، روابط دوطرفه برقرار شد. برای تعیین کفایت برازندگی مدل پیشنهادی با داده‌ها ترکیبی از شاخص‌های برازندگی نسبت کای اسکوتر به درجه آزادی (χ^2/df)، شاخص نیکویی برازش (GFI)، شاخص نیکویی برازش اصلاح شده (AGFI)، ریشه میانگین مربعات خطای برآورد (RMSEA)، شاخص بنتلر- بونت (NFI)، شاخص توکلر- لویس (TLI)، شاخص برازش تطبیقی (CFI) و شاخص برازش نسبی (RFI) میزان برازش مدل را بررسی و تأیید کرد. همان‌گونه که در جدول ۲ می‌بینیم، الگوی پیشنهادی با توجه به شاخص‌های برازندگی، دارای برازش مطلوب است. در شکل ۱، مدل ساختاری موردآزمون و مدل‌های اندازه‌گیری پژوهش را مشاهده می‌کنیم:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1. Modification Indices

شکل ۱. مدل نهایی آزمون شده تأثیر عمل کردن به باورهای دینی بر رفتارهای مدنی - تحصیلی با میانجیگری اخلاق تحصیلی در دانش آموزان

در جدول ۴، ضریب‌های اثر مستقیم، غیرمستقیم، کل و سطح معناداری بین متغیرهای پژوهش نشان داده شده است:

جدول ۴. برآورد ضریب‌های معیار شده اثر مستقیم، غیرمستقیم و کل

مسیر	اثر مستقیم	اثر غیرمستقیم	اثر کل
عمل به باورهای دینی ← رفتارهای مدنی - تحصیلی	***۰/۲۷	-	***۰/۵۲
اخلاق تحصیلی ← رفتارهای مدنی - تحصیلی	***۰/۴۶	-	***۰/۴۶
عمل به باورهای دینی ← اخلاق تحصیلی	***۰/۵۲	-	***۰/۵۲

مسیر	اثر مستقیم	اثر غیرمستقیم	اثر کل
عمل به باورهای دینی ← اخلاق تحصیلی ← رفتارهای مدنی - تحصیلی	-	۰/۲۴**	-
R2 اخلاق تحصیلی	۰/۱۶	-	-
R2 رفتارهای مدنی - تحصیلی	۰/۴۰	-	-

همان‌گونه که در جدول ۴ مشاهده می‌کنیم، عمل کردن به باورهای دینی، مستقیماً بر رفتارهای مدنی - تحصیلی اثر می‌گذارد ($p < 0/01$). ضریب مسیر β از اخلاق تحصیلی به رفتارهای مدنی - تحصیلی به لحاظ آماری، معنادار است ($p < 0/01$) و عمل کردن به باورهای دینی مستقیماً بر اخلاق تحصیلی اثر می‌گذارد ($p < 0/01$). نتایج غیرمستقیم مدل پژوهش نشان می‌دهد عمل کردن به باورهای دینی از طریق میانجیگری اخلاق تحصیلی، به صورت غیرمستقیم بر رفتارهای مدنی - تحصیلی اثر می‌گذارد؛ زیرا نتایج آزمون بوت استروپ برای سنجش میزان اثرگذاری غیرمستقیم نشان می‌دهد حد پایین و حد بالای این ضریب مسیر، صفر را دربر نمی‌گیرد: $0/242 (0/36 \sim 0/12)$: ۹۵ درصد CI).

بحث و نتیجه گیری

هدف از این پژوهش، پیش‌بینی رفتارهای مدنی - تحصیلی براساس عمل کردن به باورهای دینی بوده و درعین حال، امکان میانجیگری اخلاق تحصیلی در روابط بین متغیرهای یادشده نیز در آن بررسی شده است. نتایج پژوهش به منظور بررسی این فرضیه که عمل کردن به باورهای دینی، اثر علی و مستقیم بر اخلاق تحصیلی دارد، فرضیه مورد بحث را تأیید می‌کند و این یافته با نتایج پژوهش‌های طاهریان و بهرامی (۱۳۹۹) و شعاع کاظمی و میرمحمدحسین اوشانی (۱۳۹۴) همسو و هماهنگ است. در تبیین این رابطه می‌توان گفت دین از طرق متعدد به انجام دادن عمل اخلاقی کمک می‌کند و وقتی توجیه الزام‌های اخلاقی نتواند در انسان، انگیزه‌ای برای انجام دادن عمل اخلاقی ایجاد کند، دین می‌تواند با ابزارها و سازوکارهای خاص خود، انگیزه لازم بدین منظور را به وجود آورد. قواعد اخلاقی همانند قوانین حقوقی، به ضمانت اجرایی نیاز دارند و دین می‌تواند به پشتوانه ثواب و عقاب اخروی، این ضمانت را تأمین کند. عمل اخلاقی را با مقاصد مختلف می‌توان انجام داد و حتی گاه ممکن است این

عمل برای رسیدن به هدفی شیطانی و غیراخلاقی صورت گیرد. اگر بپذیریم که قصد انسان در ارزش‌یافتن عمل، مؤثر است، دین بدان سبب که بالاترین مقاصد (قرب الهی) را در عمل اخلاقی مدنظر دارد، موجب ارزشمندتر شدن عمل اخلاقی می‌شود (اوجاکی، ۱۳۸۶).

در پی بررسی این فرضیه که عمل کردن به باورهای دینی، اثر علی و مستقیم بر رفتارهای مدنی-تحصیلی دارد، فرضیه مورد بحث اثبات می‌شود و این یافته با نتایج پژوهش‌های خالید، رحمان، مادر و اسماعیل (2013)، کوتچر، براگر، رودریگوئز-سردنیکو و ماسکو (2010)، رضایی، سبزواری و گروسی (۱۳۹۴)، و شهبازی (۱۳۹۴) همسو و هماهنگ است. دین‌ورزی آثار مثبت بسیار زیادی برای انسان دارد و با تفسیر درست زندگی و به دست دادن فلسفه آسمانی روشنگر و سازنده، تحولی بس ژرف و شگرف را در ساختار فکری و رفتاری انسان پدید می‌آورد و شعاع اندیشه‌اش را از قلمرو طبیعت و مرزهای مادی می‌رهاند و به مبدأ آفرینش و سرچشمه هستی می‌برد. این دگرگونی که زاینده باور راستین و عمل کردن بر اساس آن است، آثاری چشمگیر و ارزشمند در رشد و تکامل زندگی فردی و اجتماعی انسان برجای می‌گذارد؛ البته برخی دیدگاه‌های انتقادی نیز در خصوص دین و کارکردهای آن وجود دارد؛ مثلاً به عقیده کارل مارکس، دین یک تسلی‌بخش موقت است که به بهای گندشدن حواس و دیگر پیامدهای ناگوار، با تحمل پذیر کردن رنج، مانع به کارگیری راه‌حل‌های واقعی می‌شود و توجیه‌گری برای ابقای وضعیت موجود است. از دیدگاه این فیلسوف، دین، محصولی ساخته دست انسان است؛ نه اینکه انسان، ساخته دین باشد. در رد آرای مارکس، پژوهش‌های متعدد انجام شده درباره نقش و کارکرد دین، تأثیر پایبندی به مناسک دینی بر کاهش یافتن میزان جرم و جنایت، و افزایش یافتن اعمال نیک و صالح را تأیید می‌کنند؛ چنان‌که بر اساس یافته‌های یکی از تحقیق‌های صورت گرفته در این حوزه، پایبندی به مناسک دینی، موجب پرورش یافتن فضایل اخلاقی در انسان می‌شود، روابط اجتماعی را بهبود می‌بخشد، تأمین امنیت اجتماعی را در پی دارد، رفتارهای مهرورزانه و توأم با احترام را گسترش می‌دهد، احساس مسئولیت در برابر دیگران را تقویت می‌کند، موجب کاهش یافتن رفتارهای ناهنجار و انحرافی می‌شود، رفتارهای غیرمؤدبانه و فحاشی در موقعیت‌های پیش‌بینی‌ناپذیر را کاهش می‌دهد و در گرایش یافتن انسان به رعایت کردن شئون اخلاقی، نقشی مهم دارد (شهبازی، ۱۳۹۴).

در پی بررسی این فرضیه که اخلاق تحصیلی، اثر علی و مستقیم بر رفتارهای مدنی - تحصیلی دارد، این فرضیه اثبات می‌شود و این یافته با نتایج پژوهش‌های ون‌دایک، ون‌کنینبرگ، کرسچریتز، هرتل و ویسک (2008)، بیکر، هونت و آندروس (2006)، و گل‌پرور (۱۳۸۹) همسو و هماهنگ است. اخلاق و ارزش‌های اخلاقی، سرچشمه بسیاری از رفتارها، کنش‌ها و واکنش‌های انسان در عرصه‌های مختلف هستند و از فطرت خداجوی او نشئت می‌گیرند. بنیان نظری رابطه اخلاق تحصیلی با رفتارهای مدنی - تحصیلی، از طریق مدل رفتار برنامه‌ریزی شده قابل تبیین است (Wender, 2010) به نقل از افرازنده، پورابولی و سبزواری، (۱۳۹۶). براساس الگوی رفتار برنامه‌ریزی شده آیزن، نگرش به یک رفتار، هنجار ذهنی و کنترل رفتاری ادراک شده، سه عنصر اصلی برای ایجاد قصد و نیت رفتاری محسوب می‌شوند. به گفته هاردینگ، فینالی، کارپینتر و مایهو^۱ (2006)، گرایش به ارزش‌های اخلاقی، تمایل به رفتارهای مثبت همچون رفتارهای مدنی - تحصیلی را پیش‌بینی می‌کند. به نظر می‌رسد قوانین ادب به منظور خلق مدنیت ایجاد شده‌اند و همه ما انسان‌ها به شدت به مرز و محدوده نیاز داریم. قوانینی که درباره رعایت ادب وضع می‌شوند، ممکن است تا حدودی برای ما محدودیت ایجاد کنند؛ اما اگر براساس آن‌ها عمل کنیم، درمی‌یابیم آن‌ها احساس رضایت و راحتی بیشتری را برایمان فراهم می‌آورند. نحوه آشنایی با دیگران در کنار رعایت اصول آداب معاشرت، نسخه‌ای از پیش تعیین شده است که چگونگی رعایت کردن ادب در مقابل دیگران را نشان می‌دهد و در عین حال که بیشتر با دیگران آشنا می‌شویم، می‌توانیم با آرامش کامل از این قوانین پیروی کنیم (افرازنده، پورابولی و سبزواری، ۱۳۹۶). آموزش و پرورش، نیازمند افزایش دادن تمرکز بر آموزش‌دهی اخلاق در برنامه‌ها و کتاب‌های درسی برای دانش‌آموزان است.

در پی بررسی این فرضیه که عمل کردن به باورهای دینی با میانجیگری اخلاق تحصیلی بر رفتارهای مدنی - تحصیلی اثر علی و غیرمستقیم دارد، فرضیه مورد بحث اثبات می‌شود و این یافته با نتایج پژوهش‌های خالید، رحمان، مادار و اسماعیل (2013)، کوتچر، براگر، رودریگوئز - سردنیک و ماسکو (2010)، ون‌دایک، ون‌کنینبرگ، کرسچریتز، هرتل و ویسک (2008)، طاهریان و بهرامی (۱۳۹۹)،

1. Harding, Finelli, Carpenter and Mayhew

شعاع کاظمی و میرمحمدحسین اوشانی (۱۳۹۴)، رضایی، سبزواری و گروسی (۱۳۹۴)، شهبازی (۱۳۹۴) و گل‌پرور (۱۳۸۹) همخوانی دارد. در تبیین این یافته می‌توان گفت دانشمندان اسلامی معتقدند اخلاق، تنها شامل روابط اجتماعی انسان‌ها نیست؛ بلکه همه رفتارها و ملکات انسانی قابل مدح و ذم و دارای ارزش را دربر می‌گیرد؛ خواه مربوط به رابطه انسان‌ها با یکدیگر باشند و خواه مربوط به رابطه انسان با خدا یا حتی رابطه انسان با خودش. همه این بایدها و نبایدهای ارزشی درحوزه اخلاق قرار می‌گیرند و بنابراین، اخلاق لزوماً منحصر به محدوده‌ای خاص مثل رابطه انسان‌ها با یکدیگر یا رابطه انسان با خدا نیست. دین نیز چنین است و با توجه به اشمال آن بر اعتقادات، اخلاق و احکام نمی‌توان آن را منحصر به رابطه انسان با خداوند متعال دانست. وقتی دین و اخلاق را بدین صورت تعریف می‌کنیم، تمام شئون زندگی انسان را دربر می‌گیرند. براساس تعریفی که از دین در اختیار داریم، می‌توان گفت دین عبارت است از هرآنچه با رفتار، تکامل و سعادت انسان ارتباط می‌یابد. دین، کل است و اخلاق، جزء آن، و رابطه این دو مقوله از نوع اتحاد است؛ به بیان روشن‌تر، شخص دیندار باید اخلاقی باشد و از آن سوی، کسی که به دنبال اخلاق است، درواقع، دینداری باید در وجودش ریشه داشته باشد (توکلی، ۱۳۹۸). اخلاقی که مبتنی بر دین باشد، موجب تحقق یافتن عدالت، رحم و مروت، اخوت اجتماعی و پایبندی به قواعد می‌شود (توکلی، ۱۳۹۸).

یکی از محدودیت‌های این پژوهش، میسرنبودن تعمیم‌دهی یافته‌های آن به پسران و دیگر مقاطع تحصیلی بوده است؛ همچنین برای جمع‌آوری اطلاعات، صرفاً از پرسشنامه استفاده کرده‌ایم که جنبه خودگزارش‌دهی دارد؛ به همین دلیل، پژوهش حاضر، خالی از اشکال و سوگیری در پاسخ‌گویی نیست. پیشنهاد می‌شود این پژوهش درخصوص دانش‌آموزان پسر نیز انجام شود و در آن، متغیرهای پیش‌بین دیگری مانند نگرش مذهبی، سبک‌های فرزندپروری و متغیرهای شخصیتی، موردنظر باشند. با توجه به اینکه که یکی از رسالت‌های مدرسه، پرورش دادن انسان‌های متعهد و شهروندان قانونمند است، آموزش و پرورش می‌تواند با استفاده از روش‌های اثرگذار، نسلی دین‌باور را برای ورود به جامعه تربیت کند و با گسترش دادن اجرای مناسک دینی در مدرسه‌ها از صورت گرفتن رفتارهای غیرمعارف درمیان دانش‌آموزان جلوگیری کند و نسلی مسئولیت‌پذیر را پرورش دهد. از طرفی با توجه به تأثیر درونی‌شده

مدل علمی عمل کردن به باورهای دینی ... / سعیده سبزیان و هوشنگ گراوند ۶۷

باور دینی، ایجاد محیطی عاری از هرگونه فساد و ناهنجاری، و برخوردار از پوشش و ظواهر اسلامی، دور از دسترس نیست. آموزش و تربیت دقیق دانش‌آموزان براساس باورهای دینی، عرضه کردن الگوهای دینی و همانندسازی دانش‌آموزان با آن‌ها زمینه را برای شکل‌گیری جامعه‌ای دین‌مدار و پایبند به مناسک دینی فراهم می‌کند.

منابع

- احسانی، محمد (۱۳۸۸). *تربیت دینی در خانواده*. قم: معاونت پژوهشی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- احمدی نوده، خدابخش؛ فتحی آشتیانی، علی؛ و عرب‌نیا، علی‌رضا (۱۳۸۵). بررسی رابطه بین تقیدات مذهبی و سازگاری زناشویی. *خانواده‌پژوهی*، ۲(۵)، ۵۵-۶۷.
- افرازنده، سیده سارا؛ پورابولی، بتول؛ و سبزواری، سکینه (۱۳۹۶). واکاوی میزان رعایت رفتارهای مدنی - تحصیلی توسط دانشجویان پرستاری. *نشریه آموزش پرستاری*، ۶(۱)، ۹-۱۵.
- اوجاقی، ناصرالدین (۱۳۸۶). دین و تأثیر آن بر رفتار اخلاقی. *ماهنامه معرفت*، ۱۶(۱۱۳/۲)، ۱۷-۲۸.
- توکلی، نسرين (۱۳۹۸). بازپژوهی ارتباط بین دین و اخلاق از نگاه دانشمندان اسلامی و غربی. *پژوهش‌های اعتقادی - کلامی*، ۹(۳۳)، ۱۴۳-۱۶۲.
- چاچی‌زاده میمندی، مسعود؛ و برغمندی، مهدی (۱۳۸۹). رابطه عمل به باورهای دینی و رضایت از زندگی در بین سالمندان. *مجله سالمندی ایران*، ۵(۱۵)، ۸۷-۹۵.
- جعفری، عیسی؛ حاجلو، نادر؛ و محمدزاده، علی (۱۳۹۳). رابطه عمل به باورهای دینی و بهزیستی معنوی با سلامت عمومی و شیوه‌های مقابله در سربازان وظیفه. *مجله طب نظامی*، ۱۶(۴)، ۱۹۱-۱۹۶.
- چراغی کوتیانی، اسماعیل؛ و بیاری، علی‌اکبر (۱۳۹۸). سازوکار تأثیر باورهای دینی در کاهش آسیب‌های اجتماعی. *دوفصلنامه مطالعات اسلامی آسیب‌های اجتماعی*، ۱(۲)، ۲۴۱-۲۶۲.
- حسینی‌نژاد، سید محسن؛ ثناگو، اکرم؛ کلانتری، سهیلا؛ جویباری، لیلا؛ و سعیدی، سمیرا (۱۳۹۴). اخلاق تحصیلی در محیط آموزشی: دیدگاه و تجربیات دانشجویان پزشکی. *مجله توسعه آموزش در علوم پزشکی*، ۹(۲۲)، ۳۴-۴۳.
- داوودی، محمد (۱۳۸۵). نقش معلم در تربیت دینی. قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه.

- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۹۲). معجم المفردات الفاظ القرآن (ندیم مرعشی، محقق). تهران: مکتبه الرضویه.
- رضایی، محمدعلی؛ سبزواری، سکینه؛ و گروسی، بهشید (۱۳۹۴). بررسی ارتباط سلامت معنوی و رفتارهای مدنی - تحصیلی دانشجویان تحصیلات تکمیلی. گام‌های توسعه در آموزش پزشکی، ۱۲(۲)، ۳۷۷-۳۸۷.
- شاه‌نظری، مهدی (۱۳۸۵). رابطه بین ویژگی‌های شخصیتی (روان‌رنجورخوبی، برون‌گرایی، گشودگی به تجربه، توافق‌گرایی، وجدان‌گرایی) با عمل به باورهای دینی در دانشجویان مقطع کارشناسی در دانشگاه‌های دولتی تهران. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی عمومی)، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.
- شعاع کاظمی، مهرانگیز؛ و میرمحمدحسین اوشانی، سیده آتنا (۱۳۹۴). رابطه آموزه‌های دینی والدین و رشد اخلاقی کودکان دبستانی. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۰(۲۹)، ۱۰۷-۱۱۹.
- شهبازی، علی (۱۳۹۴). بررسی رابطه پابندی به مناسک دینی و رعایت شئون اخلاقی و فرهنگی در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت. فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۵(۲)، ۲۴۳-۲۵۸.
- صبورنژاد، ریحانه (۱۳۹۷). بررسی رابطه عمل به باورهای دینی و امیدواری با رضایت از زندگی دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه شهر تهران. رویش روان‌شناسی، ۷(۲)، ۲۲۳-۲۴۰.
- ظاهریان، حمید؛ و بهرامی، محمد (۱۳۹۹). بررسی رابطه بین آموزه‌های دینی و تربیت اخلاقی دانش‌آموزان. سومین کنگره بین‌المللی نوآوری و تحقیق در علوم انسانی و اسلامی.
- گل‌پرور، محسن (۱۳۸۹). بررسی نقش اخلاق تحصیلی، عدالت و بی‌عدالتی آموزشی در رفتارهای مدنی - تحصیلی دانشجویان. فصلنامه اندیشه‌های تازه در علوم تربیتی، ۵(۴)، ۲۶-۴۱.
- گلزاری، محمود (۱۳۸۰). مقیاس عمل به باورهای دینی (معد). اولین همایش بین‌المللی نقش دین در بهداشت روان. تهران: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی - درمانی ایران.
- مردانی ولدانی، مریم (۱۳۹۴). رابطه نوع‌دوستی با دینداری و جهت‌گیری مذهبی. فصلنامه علمی - ترویجی اخلاق، ۱۱(۳۹)، ۱۶۵-۱۸۳.

- موحد، مجید؛ و کایدان، میثم (۱۳۸۶). جنسیت و جامعه‌شناسی دین. شیراز: آوند اندیشه.
- نیکویی، مریم؛ و سیف، سوسن (۱۳۸۴). بررسی رابطه دینداری با رضایتمندی زناشویی. تازه‌ها و پژوهش‌های مشاوره، ۴(۱۳)، ۶۱-۷۹.
- Baker, T. L.; Hunt, T. G.; and Andrews, M. C. (2006). Promoting Ethical Behavior and Organizational Citizenship Behaviors: The Influence of Corporate Ethical Values. *Journal of Business Research*, 59(7), 849-857.
- Batson, C. D. (1983). Sociobiology and the Role of Religion in Promoting Prosocial Behavior: An Alternative View. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(6), 1380-1385.
- Burris, C. T.; and Navara, G. S. (2002). Morality Play or Playing Morality? Intrinsic Religious Orientation and Socially Desirable Responding. *Self and Identity*, 1(1), 67-76.
- Cummings, D. J.; Poropat, A. E.; Loxton, N. J.; and Sheeran, N. (2017). Development and Initial Validation of a Multidimensional Student Performance Scale. *Learning and Individual Differences*, 59, 22-33.
- Flite, C. A.; and Harman, L. B. (2013). Code of Ethics: Principles for Ethical Leadership. *Perspectives in Health Information Management/AHIMA, American Health Information Management Association*, 10(1), 1-10.
- Goren, H.; and Yemini, M. (2017). The Global Citizenship Education Gap: Teacher Perceptions of the Relationship between Global Citizenship Education and Students' Socio-Economic Status. *Teaching and Teacher Education*, 67, 9-22.
- Harding, T. S.; Finelli, C. J.; Carpenter, D. D.; and Mayhew, M. J. (2006). Examining the Underlying Motivations of Engineering Undergraduates to Behave Unethically. *Proceedings of the 2006 ASEE Annual Conference and Exposition*, Chicago, IL, Available in: CD-ROM <<http://hdl.handle.net/2027.42/55272>>.
- James, W. (1902). *The Varieties of Religious Experience in His Collected Writings 1902-1910*. Selected by B. Kuklick (1987). New York: The Library of America.
- Khalid, S. A.; Rahman, N. A.; Madar, A. R. S.; and Ismail, M. (2013). Undergraduates' Organizational Citizenship Behavior: The Role of Religiosity. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3(7), 572.
- Khaola, P. P.; Musiiwa, D.; and Rambe, P. (2022). The Influence of Social Media Usage and Student Citizenship Behaviour on Academic Performance. *The International Journal of Management Education*, 20(2), 100625.

- Kline, R. B. (2015). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*: New York: Guilford Publications.
- Kutcher, E. J.; Bragger, J. D.; Rodriguez-Srednicki, O.; and Masco, J. L. (2010). The Role of Religiosity in Stress, Job Attitudes, and Organizational Citizenship Behavior. *Journal of Business Ethics*, 95(2), 319-337.
- Morgan, S. P. (1983). A Research Note on Religion and Morality: Are Religious People Nice People?. *Social Forces*, 683-692.
- Niehoff, B. P.; and Moorman, R. H. (1993). Justice as a Mediator of the Relationship between Methods of Monitoring and Organizational Citizenship Behavior. *Academy of Management Journal*, 36(3), 527-556.
- Oğuz, E. (2010). The Relationship between the Leadership Styles of the School Administrators and the Organizational Citizenship Behaviours of Teachers. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 9, 1188-1193.
- Organ, D. W. (1988). *Organizational Citizenship Behavior: The Good Soldier Syndrome*. Lexington Books/DC Heath and Com.
- Ramsden (2012). Integrity, Administration and Reliable Research. *Oxford Magazine*, 3(23), 6-8.
- Skinner, B. F. (2014). *Contingencies of Reinforcement: A Theoretical Analysis* (Vol. 3). BF Skinner Foundation.
- Smith, T. R.; Langenbacher, M.; Kudlac, C.; and Fera, A. G. (2013). Deviant Reactions to the College Pressure Cooker: A Test of General Strain Theory on Undergraduate Students in the United States. *International Journal of Criminal Justice Sciences*, 8(2), 88.
- Van Dick, R.; Van Knippenberg, D.; Kerschreiter, R.; Hertel, G.; and Wieseke, J. (2008). Interactive Effects of Work Group and Organizational Identification on Job Satisfaction and Extra-Role Behavior. *Journal of Vocational Behavior*, 72, 388-399.
- Yonker, J. E.; Schnabelrauch, C. A.; and DeHaan, L. G. (2012). The Relationship between Spirituality and Religiosity on Psychological Outcomes in Adolescents and Emerging Adults: A Meta-Analytic Review. *Journal of Adolescence*, 35(2), 299-314.